

10. Задорожній М. Наше Солошине. Від давнини до сьогодення / Свириденко В. – Полтава: Полтавська думка, 2015. – 68 с.
11. Задорожній М. Наше Солошине. Від давнини до сьогодення / Свириденко В. – 2-а кн. – Кременчук: Кременчуцька міська друкарня, 2019. 133 с.

УДК 930(477)(092)»20»

Ірина Діптан
(м. Полтава)

ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ПРО В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО ЯК ПОЛІТИЧНОГО МИСЛИТЕЛЯ

В історіографічній розвідці розкривається аналітика, оціночні судження, висновки І. П. Лисяка-Рудницького стосовно політико-теоретичної спадщини В. Липинського. Закцентовується на внескові мислителя першої третини ХХ століття в розвиток політичної думки українства; наголошується на необхідності критичного осмислення його наукового доробку.

Ключові слова: Іван Лисяк-Рудницький, Вячеслав Липинський, політична доктрина, консерватизм, «класократична держава».

«Він прагнув бути політичним лідером, державним діячем. Він дивився на свою працю дослідника й публіциста як на допоміжну до політичного покликання. Але йому не вдалося відіграти вирішальної політичної ролі, а його неминущим внеском виявилися твори. Він був людиною пуританської моральної чистоти, нетерпимою до підлості та дрібного крутійства, що перешкоджало йому стати політиком у повному значенні слова» [2, с. 154].

Йдеться про В'ячеслава (Владислава) Липинського (1882–1931) – історика, політичного теоретика, знакову постать у розвою політичної думки українства. Йому та Михайлові Драгоманову присвятив низку напрочуд змістовних, науково виважених, оригінальних за інтерпретацією статей український інтелектуал другої половини ХХ століття, котрий волею долі жив і творив на чужині, Іван Лисяк-Рудницький.¹

Завдання нашого дослідження полягає в тому, щоби розкрити сутність доктрини та політичної програми В. Липинського в баченні І. Лисяка-Рудницького (з огляду на регламентований обсяг статті змушені оминати характеристику його як історика). Джерельне підґрунтя роботи склали відповідні статті вченого, вміщені в другому томі збірника «Історичні есе» [3].

¹ Див.: Діптан І. (2013). Суспільно-політичні погляди М. П. Драгоманова; візія І. П. Лисяка-Рудницького. Рідний край, 1(28), 165-186; стислий історіографічний огляд публікацій про І. П. Лисяка-Рудницького на 166 сторінці.

Позаяк І. Лисяк-Рудницький ідентифікує В. Липинського як «... безспірного лідера та ідеолога українського консервативно-монархістичного руху...» [1, с. 134], доречним бачиться звернення до витлумачення вченим сутності консерватизму. В широкому розумінні це – «... духовна настанова, що бачить особливу цінність у традиційному ладі й у традицією освячених установах і формах життя, і тому бажає їх зберегти. У вузькому... – політична течія, що постала на переломі 18 і 19 віку як реакція на французьку (політичну) і на англійську (індустріальну) революції» [4, с. 125]. Якщо в 19 столітті протиставленням консерватизму був політичний і економічний лібералізм, то «згодом створилася ... синтетична форма «ліберального консерватизму», який [...] відстоював ідею інтеграції сучасного нового з обмежено створеним історією минулим» [4, с. 125].

Консерватизм по-українському «... виявився у ... збереженні рідної мови, віри, звичаїв і обрядів, традиційних форм родинного й громадського життя. Така настанова, – стверджує І. Лисяк-Рудницький, – допомогла зберегти українську національну ідентичність в умовах бездержавності й чужоземних окупацій» [4, с. 125]. Історик унаочнює мовлене: «на консерватизм спиралася реакція проти наступу польської цивілізації у 16-17 стол. [...]. В історії Держави Війська Запорозького зустрічаємо поруч консервативні, ліберальні та революційні первні [...]. Політична думка козацької верстви хиталася між лібералізмом (нахили до республіканства та конституційно-представницького устрою) і консерватизмом: зусилля надати гетьманській владі монархічно-спадкового характеру..., посилення на традиції Київської Русі та державно-правовий легітимізм...» [4, с. 125-126].

Т. Шевченко та кирило-мефодіївці започаткували в підросійській Україні «модерний український національний рух ... у річищі народництва й соціального радикалізму...». Натомість «... консерватизм виступав ... то як опозиція до сучасної української «гайдамаччини» (П. Куліш), то як нахил до поміркованості...». З поміж «представників виразно консервативної думки» другої половини 19 – початку 20 століть дослідник виокремлює Г. Галагана, В. Тарновського, І. Милорадовича, Ф. Уманця, В. Горленка, А. Стороженка та М. Стороженка, П. Дорошенка; підсумовує: «... з цих кіл вийшов і майбутній гетьман П. Скоропадський» [4, с. 126]. Слабкість консерватизму в Росії зумовлювалася тим, що «... ритм її політичного життя хитався між крайностями революції й реакції». Як наслідок – «... українські консервативні діячі знаходили своє політичне оформлення на базі російського реакційного консерватизму..., часто не втрачаючи почуття свого етнічного походження та українського територіяльного патріотизму...» [4, с. 126].

У південно-західній Україні «... консервативні елементи суспільства знаходили духовну й організаційну основу в ... Греко-

Католицькій церкві...» Українські священники «... постійно маніфестували свою лояльність до габсбурзької династії, що особливо виразно виявилось в 1848–1849 роках [4, с. 127]. Але коли в 60-х роках 19 століття австрійський уряд порозумівся з поляками за рахунок українців «святоюрці» переорієнтувалися на царську Росію. Так постало «москвофільство», котре до 80-х років мало перевагу над народовецьким табором. Останній «... мав у собі консервативні елементи, репрезентовані діячами типу І. Борисикевича, Ю. Лаврівського, Д. Танячкевича, С. Качали, братів Володимира й Олександра Барвінських, що намагалися зробити народовецтво «респектабельним» [4, с. 128]. Відгомін консерватизму в народовецтві – у діяльності Християнсько-суспільної партії, деяких кіл Націонал-Демократичної партії.

Здійснивши екскурс у минуле українського консерватизму, вчений уважає, що впродовж 1917–1920 років «... прийшло відродження національного змістом організованого українського консерватизму. Це ... виявилось у державно-політичній (Українська Держава з гетьманом П. Скоропадським на чолі) і в ідеологічній площині (праці В. Липинського)» [4, с. 128]. На переконання І. Лисяка-Рудницького постать В. Липинського – центральна в процесі оформлення української консервативної доктрини (як аргументи: програму для Української демократично-хліборобської партії (Лубни, 1917 рік) опрацював В. Липинський; він же – серед організаторів Українського союзу хліборобів-державників (Відень, 1920 рік); і, найважливіше, що «... створена Липинським у «Листах до братів хліборобів» ідеологія «клясократичної», трудової й діничної монархії надали українському консерватизмові нового обличчя, що протиставляло його як демократичному республіканству, так і диктаторсько-тоталітарним («охлократичним») течіям [4, с. 128]. Історик наголошує, що ідеологія модерного українського консерватизму дала «... поштовх до постання цілої школи консервативних істориків і публіцистів (Д. Дорошенко, С. Томашівський, В. Кучабський, Т. Коструба, О. Назарук, Б. Гомзин та ін.). Історичні праці Липинського в 1920-х роках були досить відомі на радянській Україні, де залишили певний слід на думанні ряду українських істориків» [4, с. 128-129].

Коли ж і за яких обставин В. Липинський прилучився до політичного консерватизму а, згодом, сформував його український варіант? І. Лисяк-Рудницький уважає, що «вирішальна подія у житті Липинського сталася на останньому році його навчання у гімназії» [2, с. 149] в Києві. Відтоді як «... пристав до української середньо-шкільної громади... він почув себе національно свідомим українцем...» [1, с. 131]. З'ясовуючи витоки українофільства В. Липинського, вчений нагадує, що, «впродовж усього ХІХ століття серед... польської

меншості [Правобережжя] були помітні прояви українофільських тенденцій...» [2, с. 149] («українська школа» польської романтичної поезії, діяльність окремих політичних груп. На загал полякам-українофілам властиве було поєднання двох своїх лояльностей – українського територіального (регіонального) патріотизму і польської національної свідомості. Лише «хлопомани» на чолі з В. Антоновичем повністю ідентифікували себе з українцями. До цієї «незвичної» традиції приєднався юний В. Липинський [2, с. 149-150].

Дослідник наголошує на суттєвій різниці між В. Липинським і його попередниками. «Світогляд «хлопоманів», – пояснює І. Лисяк-Рудницький, – мав народницьку основу: свій поворот до українства вони розуміли як служіння соціальним інтересам простолюду, сполучене з відривом від традицій шляхетського стану, що з нього вони вийшли». Натомість Липинський «... хотів, щоб шляхетська верства стала українською в своїй політичній свідомості, без деклясації, без втрати свого корпоративного існування» [1, с. 132]; вірив, що, «приєднавшись до українського... руху, вона дала б йому еліту, якої він потребував» [2, с. 150]. Вчений констатує, що «безпосередній успіх зусиль Липинського був обмежений» [1, с. 131], бо не зумів повернути до своєї справи навіть братів, дружини та доньки.

Наріжною проблемою наукових розвідок І. Лисяка-Рудницького, присвячених В. Липинському, є інтерпретація його доктрини. На гадку вченого, В. Липинський зазнав впливу ряду тодішніх західних, головню – французьких соціологів (Жорж Сорель, Вільфредо Парето, Гюстав Лебон, Шарль Морас, Роберт Міхельс), але адаптував їх ідеї до українського досвіду – боротьби за національну державність упродовж 1917–1920 років. Учений визнає, що головний політичний трактат В. Липинського «Листи до братів-хліборобів» (Відень, 1926 рік), не був системно науковим, але думки, висловлені в ньому, «... укладаються в струнке історіософічне, соціологічне та політичне вчення, яке в розвитку новітньої української суспільної мислі творить унікальне явище» [1, с. 139-140]. Професор зазначає, що твір писався частинами. Перші дві – це політичний трактат про проблеми Української революції. У ньому автор із консервативних позицій критикує українську революційну демократію – режими Центральної Ради та Директорії. Найважливішою є третя – політико-філософська частина. У четвертій частині основоположні ідеї Липинського застосовано до проблеми українського державного будівництва. Вступ був написаний останнім [2, с. 156].

Ключовою для Липинського-теоретика була соціологія держави та політики. Згідно з ним, держави постають шляхом завоювання («зовнішнього» або «внутрішнього»); всім державам притаманне існування влади та провідної верстви, як її носія («аристократії»); в суспільстві наявні три джерела влади (сили: мілітарна, економічна та

інтелектуальна), яким відповідають три основні типи соціальної антропології («войовники», «продуценти» та «інтелігенти») [1, с. 140].

«Найоригінальнішим вкладом Липинського в політичну науку, – зацентровує І. Лисяк-Рудницький, – слід вважати його типологію форм державного устрою». Це – «клясократія», «демократія», «охлократія» (функціонують як понадчасові). Вчений застерігає: «для правильного розуміння концепції Липинського необхідно мати на увазі, що його термінологія не завжди покривається з загальноприйнятою» [1, с. 140]. Зокрема, «кляси» – всі, що об'єднані виконанням спільної функції, без уваги до ієрархії (так, до «промислової кляси» належать і робітники, і технічний персонал, і «капітани індустрії»). Попри конфлікти між «верхами» і «низами» у рамках однієї «кляси», об'єднавчі моменти все ж є визначальними [1, с. 140-141].

Устрій «клясократії», котрому симпатизує В. Липинський, відзначається рівновагою між владою та свободою, між силами консерватизму і прогресу. Економічно, культурно та політично вільне громадянство дисципліноване авторитетом сильної і стабільної державної влади. Суспільство – клясово диференційоване; зверхні групи всіх кляс входять до загальнонаціональної провідної верстви, основний стрижень якої – «войовники-продуценти». «Клясократичний устрій, – викладає думки В. Липинського дослідник, – допускає свободу критики та опозиції... Але наявність опозиції не приводить до революційних зламів, бо опозиція діє в рамках традиційного правопорядку... Найздібніші виходці з соціальних низів асимілюються з національною аристократією... Спадкова й конституційна монархія, що символізує тяглість і понадклясовий характер державної влади, найбільше співзвучна клясократії» [1, с. 141]. Демократія в баченні В. Липинського характеризується порушенням рівноваги між владою та свободою на користь останньої «Державна влада при демократії стає знаряддям приватних інтересів... (багатіїв-плутократів)... Роздрібнення партій позбавляє їх почуття політичної відповідальності. Історичні приклади демократії в розумінні Липинського: – підкреслює І. Лисяк-Рудницький, – атенська й римська республіка доби занепаду, Франція Третьої республіки, польська шляхетська Річ Посполита, російська керенщина та її українські відповідники» [1, с. 141].

Охлократія за В. Липинським – це «... абсолютистичне панування войовників непродуцентів, з повним придушенням свободи та самодіяльності громадянства» [1, с. 141]. В охлократичному устрої нема місця легальній опозиції, а громадянство перетворене на пасивну, аморфну юрбу. «Юрба по-грецьки «охло»; охлократія – це не панування юрби, чого, на думку Липинського ніколи не буває, а панування над юрбою» [1, с. 142]. І. Лисяк-Рудницький зауважує на специфічні риси охлократичної системи, що їх виокремлює Липинський: нахил до теократизму (концентрація політичної та духовної влади в одних руках

або ж монополія на ідеологію); господарське життя бюрократично регламентоване і в більшій чи меншій мірі одержавлене (В. Липинський зараховував до охлократій старі орієнтальні деспотії, європейський «освічений абсолютизм» 18 ст., революційні диктатури, модерний фашизм і більшовизм. «У Східній Європі головним представником охлократії була і є Росія – як у своїй царській, так і в радянській фазі» [1, с. 142]).

Дослідник указує на виявлену Липинським закономірність почергової змінюваності типів державної організації: «... ослаблена надмірним розвитком матеріального добробуту, клясократія вироджується в демократію, що її гробокопом стає охлократія, в боротьбі проти якої знову гартується клясократія». Важливо, що Липинський в цьому історичному коловороті заперечував безумовний детермінізм, «... завжди підкреслював вагу свободної волі, яка своїми рішеннями спроможна скерувати розвиток подій у нові річища» [1, с. 142]. Актуальною є теза мислителя, підкреслена І. Лисяком-Рудницьким: немає автоматичного прогресу, позаяк кожне наступне досягнення людства окуплене гірким трудом, жертвами; здобутки прогресу – повсякчасно zagrożені, їх треба раз у раз відстоювати («земного раю» – не існує і майбутня самостійна Україна ним не стане) [1, с. 136].

Вчений аналізує погляди В. Липинського на роль релігії в громадському житті та проблему церковно-державних відносин. Указує що, будучи віруючим і практикуючим католиком латинського обряду, він не був клерикалом. Його настанови, в інтерпретації І. Лисяка-Рудницького, такі: оптимально, якщо церква і держава – автономні у своїх сферах («... був противником політиканства в церкві та церковщини в політиці» [5, с. 204]); значення релігії не зводиться до утилітарних суспільних завдань, бо «... тільки релігія спроможна наснажувати громадянство духом самопосягати та ідеалістичного пориву, що творить моральний клімат, необхідний для державного будівництва» [1, с. 144] (тенденцію до повної секуляризації суспільства поціновував як симптом його розкладу); українську національність не можна ототожнювати з віровизнанням («Православний, уніят, латинник, євангелік – усі можуть бути однаково патріоти!») за збереження релігійного плюралізму, визнання, «... що з історичної точки зору православ'ю належить перше місце між українськими конфесіями»; критична оцінка Берестейської церковної унії 1596 року («... викликала серед українського народу внутрішній релігійний конфлікт, консервативну православну стихію заганяла в обійми Москви, а сама опинилася в залежності від чужої польської влади» [5, с. 204]; водночас, усвідомлення, що Греко-Католицька церква знаціоналізувалася в Галичині і для західної гілки українства стала

традиційною (місіонерство її на Правобережній Україні вважав небажаним).

На підвалинах своєї теоретичної доктрини мислитель окреслив засадничі положення конкретної української політичної програми. І. Лисяк-Рудницький наголошував, що В. Липинський сповідував моральний імператив державництва (без власної держави Україна приречена на злиденну вегетацію між національним буттям і небуттям). Вчений указує на заклик-заповіт В. Липинського: «...українці мусять пам'ятати, що власної держави їм ніхто не подарує – ні ласка сильних світу цього, ні автоматизм суспільних процесів; вона мусить бути виборена ними самими» [1, с. 143]. Критично поцінуючи перспективи національного державоствердження (української нації в повному значенні ще нема), він наголошував на ролі державницької політики.

І. Лисяк-Рудницький з'ясовує складники творення української нації у баченні В. Липинського. По-перше, консолідація її на базі «територіального патріотизму» без уваги на соціальну приналежність, віровизнання, етнічне походження і навіть національно-культурну свідомість; по-друге, «... передумовою успіху українських визвольних змагань є поворот до українства... традиційних горішніх соціальних шарів, які до 1917 року стали на ґрунті російської або польської національно-культурної та політично-державної свідомості [...]. Носіями українського визвольного руху мусять стати не тільки... пацифістичні інтелігенти, але... також організатори хліборобства, індустрії та військовості...»; по-третє, «українство мусить знайти свій організаційний вияв не так у політичних партіях, як передусім в органічних клясових (професійних) об'єднаннях, що при їх допомозі можна буде перебороти соціальну розпорошеність і... політичну безсилість...»; по-четверте, «кожна реальна нація мусить бути соціально диференційована і охоплювати як прогресивні, так і консервативні елементи. Народи, що не вміють витворити власних «панів» себто власної провідної верстви, засуджені на те, щоб навіки коритися панам чужим» [1, с. 144].

І. Лисяк-Рудницький наголошує, що, згідно з В. Липинським, незреалізованість українського національного відродження була зумовлена не так низьким рівнем свідомості мас, як квалістю соціально-політичних й інтелектуальних верхів. Звідси – висновок про необхідність відродження рідного консерватизму, під яким розуміється не реставрація старих, віджилих форм суспільного устрою і «... не прив'язання до декоративних, бутафорійних рис національної традиції («гилики та шаровари»). Радше йдеться про утвердження в середині українського громадянства організованих сил авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, раціональної та відповідальної думки, які були б здатні стати в майбутньому носіями української державної влади...» [1, с. 145].

Історик з'ясовує те, як В. Липинський розв'язував проблему правильних форм і методів політичної організації. «На його думку, ані демократична, ані охлократична система не відповідають вимогам українського державного будівництва» [1, с. 145]. (в одному з листів до О. Назарука він підкреслював: «... ані демократією, ані охлократією України не збудуємо!» [5, с. 192]). Професор аналізує колоритні аргументи В. Липинського: «революційна демократія здатна тільки до опозиції російським і польським інституціям в Україні; охлократія, властива Росії з її азійськими політичними традиціями, веде в Україні до поглиблення внутрішнього розбрату («Українські «ліві» охлократикомуністи здатні правити свою країною тільки як ставленники Москви; тому державність УРСР є фікцією» [1, с. 145]. Цікаво, що на «правих» охлократів-націоналістів (ідеолог – Д. Донцов) автор «Листів до братів-хліборобів» дивиться як на провідників примітивізації українського суспільно-політичного життя.

«Правильний шлях для України, продовжує вчений, – це, згідно з думкою Липинського, метода клясократії. Для цього необхідна консолідація міцних клясових – хліборобських, робітничо-промислових, інтелігентських тощо – об'єднань на територіальній базі. Кристалізаційним пунктом для цього процесу... повинна послужити установа спадкової і правової, «трудової» монархії [1, с. 145]. Хоча В. Липинський не ідеалізував гетьманський режим 1918 року, та все ж уважав, що, позаяк новітня Гетьманщина була відродженням української державності в традиційній формі, то варто прив'язати майбутній розвиток вітчизняного монархізму та консерватизму до цієї вихідної точки [1, с. 145-146].

Дослідник аналізує погляди мислителя на зовнішньополітичні виклики для України. Вказує, що для Липинського «... найбільшу загрозу являє... ситуація, коли вона стає тереном суперництва російського та польського імперіялізмів...». Відтак – несприйняття «петлюрівської» концепції, тобто ідеї боротьби проти Росії в оперті на Польщу, коштом відступлення останній західноукраїнських земель (нагадує Андрусівське перемир'я 1667 року та Ризький договір 1921 року). І. Лисяк-Рудницький посилається на такі аргументи В. Липинського: «оскільки західні... землі... найбільш «європейська» частина України, їхня політична приналежність... є абсолютною передумовою для всякої серйозної розгри з Москвою; «... культурно-національні... відмінності між українським і російським народами не настільки радикальні й непримиренні, щоб можна було змобілізувати українські маси проти Москви під гаслами націоналістичної виключності та расової зненависти. Окремішність України від Росії полягає в першу чергу в інших традиціях політично-державної організації, які в Росії є азійськими, охлократичної, а в Україні – європейськими, клясократичними» [1, с. 146]. Політик-історик був

переконаний, що лише власна держава уможливить завершення процесу відросійщення українства.

«Історичну місію України Липинський бачив у тому, – підсумовує І. Лисяк-Рудницький, – щоб... створити органічну синтезу західних, європейських та східних, гелленістично-візантійських культурних первнів» [1, с. 146]. Учений підкреслює, що Липинський завжди визнавав в українському церковному житті примат східного благочестя. Натомість традиції українського державного устрою пов'язані з Окцидентом (відсутність цезаропапізму, засадничу близькість Галицько-Волинського королівства, Великого князівства Литовського, Гетьманщини європейським країнам того часу). І. Лисяк-Рудницький наголошує, що «український месіанізм» за Липинським полягав у гармонійній сполуці «східних і західних культурних первнів» [1, с. 146-147].

Після скрупкульозного аналізу політичної філософії та програми В'ячеслава Липинського, учений пропонує своє критичне бачення його спадщини: «... «що живе і що мертво»... з перспективи нашого часу» [6, с. 159]. Передусім дослідник визнає, що в «Листах», написаних у 1919–1926 роках, порушується низка питань нині безнадійно застарілих (зокрема – прагнення оперти українську державність на верстві заможних селян; їх в Радянській Україні – знищено, до того ж, унаслідок індустріалізації, українська людність – переважно міська). Водночас, І. Лисяк-Рудницький переконаний, що ідеї мислителя, «... коли розглядати їх уважніше, до великої міри зберігають свою доречність і силу. Їх треба... перекласти мовою нашого часу,... переформулювати відповідно до сучасних умов» [6, с. 159].

Звісно, розкриваючи аргументацію дослідника, ми усвідомлюємо, що від часу написання його статей у світі відбулися кардинальні зміни і теза про життєвість проблеми Української держави, котра була центральною для В. Липинського, здається вже не актуальною. Думається, що це лише на перший погляд. Насправді ж перед теперішньою Україною – низка викликів, адекватна відповідь на які має забезпечити її як демократичну і вповні незалежну державу українського народу. А тому роздуми вченого над політичною спадщиною В. Липинського мають далеко не академічний інтерес.

І. Лисяк-Рудницький вважає, що найвагомим і незнищеним унеском політика-теоретика було «... його розуміння того, що устрій майбутньої української держави... повинен бути плюралістичним» [6, с. 160]. При цьому плюралізм мислився наскрізним, який би охоплював різні сфери життя.

По-перше, суспільний плюралізм. Учений зазначає, що, якщо для країн із західною культурою він сприймався як річ самозрозуміла, то для української думки це було радикальне нововведення (народництво другої половини XIX ст., й інтегральний націоналізм міжвоєнної доби

були моністичними ідеологіями, позаяк «... дотримувалися концепції однорідного суспільства, не допускаючи різноманітності соціальних верств і політичних напрямів» [6, с. 160]. Натомість «В. Липинський, – підкреслює автор «Історичних есе», – гостро критикував моністичні, редуccionістські ідеології, які виключали великі частини населення України – чи то як т. зв. класових ворогів, чи то як нібито етнічно чужі елементи, – насправді увічнювали неповноту нації, а відтак її постійну бездержавність» [6, с. 160]. Учений виокремлює головний, чинний і на сьогодні його аргумент: «... українські самостійницькі змагання соціально мають опиратися на ті класи – сільськогосподарський, промисловий або на обидва, – які контролюють матеріальне виробництво...» [6, с. 161]. Інтелектуали, котрі не мають безпосереднього доступу до важелів економічної та військової влади, погано придатні до політичного керівництва й управління; натомість «... вони повинні творити й охороняти культурні вартості та формулювати суспільно-політичні ідеології» [6, с. 162].

По-друге, проблема аристократії, її місця в національному будівництві. Здавалося б, «вся ця проблема застаріла, – розмірковує вчений, – оскільки аристократія в Україні... повністю зметена... Проте... яке значення мала концепція Липинського в контексті його часу? І чи можна її, відповідно доповнивши, якимось застосувати до теперішніх умов?» [6, с. 162].

В. Липинський уважав, що залучення осіб аристократичного походження до державних справ «... могло передати ненавченим і недосвідченим лідерам українського визвольного руху крихту традиційної політичної культури...» «Тому важко не згодитися з Липинським, – визнає І. Лисяк-Рудницький, – що українська народницька інтелігенція допустилася серйозної помилки, відштовхнувши від себе українофільських представників історичної аристократії, замість спробувати притягнути їх на свій бік» [6, с. 163].

Дослідник зауважує, що аргументацію для своїх концепцій Липинський черпав зі своїх досліджень доби Хмельниччини, досвіду всесвітньої історії, покликався на російську революцію; погоджується з тезою мислителя, «... що більшовицький провід здобував всій безпомилковий інстинкт до влади й політичний досвід від еліти імперської Росії» [6, с. 164]. Далі, осучаснюючи міркування свого умоглядного візаві, висновує: «... самостійна українська держава змогла б відродитися тільки за активної підтримки значної частини українського радянського «служилого дворянства», тобто тих українців, які обіймають відповідні посади в комуністичній партії, адміністративному й економічному керівництві Української РСР і Радянській армії. [...] Є підстави припускати, що, незважаючи на позверхній конформізм, багатьом із них не бракує почуття української ідентичності...» [6, с. 164]. Маємо констатувати, що це припущення

стало пророцтвом, яке, хай і не вповні успішно, та все ж здійснилося при проголошенні незалежності та в перші літа новітньої Української держави.

По-третє, обстоюваний В. Липинським політичний і релігійний плюралізм. Майбутня Україна, як і будь-яка інша держава, не буде досконалою. Для виправлення помилок, зловживань і несправедливостей потрібна опозиція. Легально визнана, вона «... є механізмом, який забезпечую безперервне відновлення національної еліти завдяки припливу свіжої крові» [6, с. 165].

«Найпоказовішою для розуміння Липинським політичного плюралізму, – оповідає дослідник, – є його дискусія з Осипом Назаруком стосовно стратегії, яку треба прийняти щодо представників українських лівих сил» [6, с. 165]. Сутність її – не «... руйнування надбань минулого, навіть якщо вони односторонні й подекуди незадовільні», не «убиття попередників» [5, с. 196-197]; не приниження революційного авторитету таких велетів, як Т. Шевченко, М. Драгоманов, І. Франко, а витворення позитивної консервативної думки («щобвилічити... смертельну однобічність нації...» [6, с. 165] та «... узгодити між собою декілька суперницьких течій у рамках об'єднаної політичної системи під владою спільного для всіх закону» [6, с. 166].

Вчений підкреслював, що В. Липинський був плюралістом і в справах церковної політики: обстоював рівність усіх віросповідань, був переконаний, що цивілізована політика базується на християнських засадах, але відкидав прирівнення національності до конкретного віросповідання, рішуче протистояв клерикалізмові, змішуванню політичних і церковних справ. З іронією дослідник відзначає: «... хоч як парадоксально, серед усіх українських політичних мислителів саме антидемократ Липинський був найпослідовнішим плюралістом» [6, с. 166].

Висновуючи, І. Лисяк-Рудницький висловлює побажання: «... ідеї Липинського про потребу політичного плюралізму та значення легально визнаної опозиції зберігають свою чинність для сучасного і майбутнього. Посткомуністична Україна повинна мати плюралістичну політичну структуру, щоб не стати ще однією диктатурою» [6, с. 166]. Принаймні це сподівання вченого здійснилося в політико-партійному сьогоденні України.

По-четверте, монархія як інституція, що має забезпечити політичний плюралізм. І. Лисяк-Рудницький указує на це положення, як на найбільш спірне в програмі В. Липинського: «не може не викликати здивування, чому ця винятково розумна людина так пристрасно боронила ідею монархічного ладу у формі спадкового гетьманату для майбутньої української держави». Водночас, учений дає цьому пояснення, мовлячи, що «між плюралізмом Липинського і його

монархізмом існує глибинний зв'язок. Саме тому, що Україна... мала бути соціально і політично здиференційованою, цей плюралізм вимагав задля рівноваги принципи єдності» [6, с. 166]. Річ у тім, що саме власні історичні дослідження переконали В. Липинського в цьому. Відтак, «уроки історії» було застосовано до сучасної йому ситуації: держави народжуються з воєн і революцій і задля їх ствердження необхідно, щоб уряд, який уживає сили, був легітимним. Історично саме інституція монарха улегітимнює надскладне та суперечливе державне будівництво.

Історик порівнює доказову базу стосовно легітимності влади у двох західних теоретиків 20 ст. – іспанця Хосе Ортеги-і-Гассета й італійця Гулієльмо Ферреро – з конструкцією В'ячеслава Липинського і приходять до висновку: «... повністю збігаються [...]. Основну розбіжність можна знайти в оцінці сучасного й майбутніх перспектив» [6, с. 167-168]. Ортега і Ферреро вважали, що в 20 ст. легітимною є влада, здобута демократичним шляхом. В. Липинський це заперечував. І. Лисяк-Рудницький умотивовував це такими чинниками: по-перше, песимістичною оцінкою української та російської демократії 1917 року; по-друге, критичною настановою щодо західних ліберальних демократій, які, здолавши консервативно-монархічну Німеччину, не спромоглися створити життєздатний і стабільний післявоєнний порядок; по-третє, відданістю Липинського ідеї влади закону а, відтак, запереченням «революційного» (диктаторсько-тоталітарного) розв'язання проблеми державного ладу, яке в українській політиці представляли комуністичний та інтегрально-націоналістичний рухи [6, с. 168].

Пояснюючи монархічний вибір В. Липинського, історик повсякчас наголошує, що він «... аж ніяк не був прихильником абсолютної монархії. [...] Тип монархії, яку він обстоював, – це «законом обмежена і законом обмежуюча», тобто... конституційна монархія. Липинський не раз покликався на приклад Англії як на модель режиму, до якого мала б змагати Україна. Він вірив, що Гетьманщина XVII–XVIII ст. еволюціонувала в напрямку цього типу політичної системи» [6, с. 168]. Водночас, зазначаючи, що «...його концепція української монархістичної держави була конституційним монархізмом, з використанням деяких традиційних рис гетьманщини XVII–XVIII століть» [5, с. 194]. І. Лисяк-Рудницький зауважує, що сам термін «Конституційна монархія» В. Липинський не вживав, натомість мовив про «клясократичну монархію». Річ у тім, що на його гадку, наприкінці XIX – на початку XX ст. в Європі відбулося ослаблення монархій (упадковий, злібералізований монархізм), а тому обстоював погляд, що «... в майбутній гетьманській Україні законодавче тіло (парламент) повинно репрезентувати не політичні партії, але соціально-економічні з'єднання, «кляси» [5, с. 194].

В. Липинський усвідомлював, що дух його доби був недоброзичливим до принципу монархічної легітимності, та все ж сподівався, що цю складність удається здолати актуалізацією традиції – не творенням нової династії, а реставрацією тієї, претензії якої освячені історичним прецедентом. За тодішніх умов це означало звернення до постаті Павла Скоропадського. Він не ідеалізував його режим, критикував деякі його політичні кроки. «Але він твердив, – продовжує дослідник, – що гетьманат 1918 р. ... був найкращим наближенням до тієї форми управління, яка була бажаною для України, і до того ж найліпшим шансом установити життєздатну... державу в революційну добу...» [6, с. 169].

І. Лисяк-Рудницький, критично поцінуючи монархічну концепцію В. Липинського, розглядає її двоаспектно – з перспектив Української революції 1917–1921 років і сьогодення.

«Існують поважні докази того, – мовить історик, – що протягом ХІХ ст. і перших років ХХ ст. монархічний лоялізм стихійно-наївного типу був дуже поширеним серед українського народу» [6, с. 169]. В. Липинський, напевне, мав рацію, твердячи, що українські маси вбачали державу в живій батьківській постаті (цареві/цісареві). «Отже, видавалося розумним прив'язати відроджену... державу до традицій старої козацької державності» [6, с. 169-171].

На противагу зазначеному аргументові вчений окреслює тогочасні реалії: головна течія Української революції – народницька та соціалістична; режим УНР мав ширше соціальне опертя, ніж Гетьманат П. Скоропадського; в Україні не існувало місцевої монархічної традиції; Гетьманат ХVІІ–ХVІІІ століть був виборний і напівреспубліканський. «Отже, – висновує історик, – квазідинастичних претензій гетьмана Павла Скоропадського було не досить, аби надати його правлінню аури легітимності». До того ж і зовнішньополітична ситуація для Гетьманату П. Скоропадського була вкрай несприятливою: «... імперська Німеччина зазнала поразки, на Заході перемогла ліберально-демократична Антанта, а більшовицька революція затопила Росію і вилася на Україну, [...] Польща та Фінляндія, які первісно планувалися як конституційні королівства, перейшли до республіканських форм правління» [6, с. 170].

Визнаючи слушність різкої критики В. Липинським української «революційної демократії», І. Лисяк-Рудницький вважає, що він помилявся, трактуючи ці хиби як вислід демократичного характеру УНР. «Їх радше варто діагностувати, – пояснює вчений, – як «дитячі хвороби», спричинені незрілістю й політичною недосвідченістю українського національного руху – спадщиною... самодержавства...». Таку інтерпретацію підтверджує досвід ЗУНР «Західноукраїнська держава, – аргументує дослідник, – дотримувалася загалом тієї ж...

демократично-народницької філософії... Відрізняло галицьких українців те, що вони пройшли через школу конституціоналізму. Уряд... [ЗУНР] мав незаперечну відданість усього українського населення й успішно підтримував закон і порядок на всій території, що перебувала під його контролем» [6, с. 170]. Цікаво, що В. Липинський визнавав легітимність уряду ЗУНР, а це означало, що, навіть згідно з його розумінням, стабільний український демократичний режим не був неможливим у принципі.

І. Лисяк-Рудницький, розмірковуючи над перспективами монархічної форми правління в Європі по завершенню Першої Світової війни, висновує: «... королі в наш час стали видом, якому загрожує вимирання. Цей напрям... не варто вітати як неминуче «прогресивний». У більшості випадків на зміну монархіям прийшли не стабільні демократії, а диктатури й тиранії...» (учений згадує Росію, Німеччину, Іран). У тих країнах, де монархії ще існують, то швидше «... з почуття поваги й любові до традиції і як символ національної тяглості». До того ж у цих державах монарх є церемоніальним головою держави, неполітичною, надпартійною силою. «Недаремно ті європейські країни, в яких вижили інституції монархії – Британія, три скандинавські королівства, Нідерланди, Бельгія, належать до країн із найвищим рівнем політичної культури і мають найкраще захищені, найзабезпеченіші громадянські свободи. Це стосується також Японії, під багатьма оглядами найрозвинутішої нації Азії». Водночас, сама по собі монархія не легітимізує владу; радше вона потребує легітимізації народною волею (в разі падіння – не підіймається; виняток у новітній історії – Іспанія). Монархічні перспективи таких країн «... як Україна, весь традиційний уклад яких був перевернутий догори дном і повністю знищений десятиліттями комуністичного правління...», вчений оцінює як нульові [6, с. 171].

І. Лисяк-Рудницький припускає, що, попри догматичний монархізм, В. Липинський незадовго до своєї смерті не тільки утратив віру в справу П. Скоропадського, а мав сумніви щодо підставової обґрунтованості власної концепції. Свою гадку дослідник підтверджував тим, що в «... останніх писаннях Липинський... проголосив, що визначення форми правління майбутньої... держави мало б бути прерогативою установчих зборів. Це було рівнозначним визнанню демократичного принципу народного суверенітету – принципу, який він раніше так палко відкидав» [6, с. 172]; див. також [1, с. 135-137] і [2, с. 153].

На завершення свого історико-політологічного дискурсу, вчений висновує: «Великою і невмирущою заслугою.. [його] є те, що він був першим українським політичним мислителем, який сформулював проблему легітимності влади. [...] Липинський єдиний розумів, що,

аби не бути деспотичною і тиранічною, влада держави повинна засновуватися на принципі легітимності й ним обмежуватися. Саме тому українська демократія повинна намагатися вчитись у Липинського, водночас пропонуючи інші розв'язання» [6, с. 172].

Думається, що не лише як висновок, сформульований на основі глибокого аналізу теоретичного доробку непересічної особистості, але і як своєрідну настанову для сучасних істориків і політологів варто сприймати такі слова І. Лисяка-Рудницького: «На мою думку, за останні сто років Україна дала двох великих політичних мислителів – Драгоманова та Липинського. Вони уособлюють два різні полюси української думки – лівий і правий, соціал-демократичний і консервативний. Без повної інтеграції спадщини цих двох людей – маю на увазі критичну оцінку, а не сліпе сприйняття – поступ української політичної думки неможливий» [2, с. 157-158].

Джерела та література

1. Лисяк-Рудницький І. (1994). Вячеслав Липинський. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе*: В. 2 т., Київ, Основи, т. 2, 131–148.
2. Лисяк-Рудницький І. (1994). Вячеслав Липинський – державний діяч, історик та політичний мислитель. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе*: В. 2 т., Київ, Основи, т. 2, 149–158.
3. Лисяк-Рудницький І. (1994). *Історичні есе*: В. 2 т., Київ, Основи, т. 2, 573 с.
4. Лисяк-Рудницький І. (1994). Консерватизм. *Лисяк-Рудницький. Історичні есе*: В. 2 т., Київ, Основи, т. 2, 125–129.
5. Лисяк-Рудницький І. (1994). Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту. *Лисяк-Рудницький. Історичні есе*: В. 2 т., Київ, Основи, т. 2, 173–245.
6. Лисяк-Рудницький І. (1994). Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу. *Лисяк-Рудницький. Історичні есе*: В. 2 т., Київ, Основи, т. 2, 159–172.

УДК 027.53.021-051(477.53-25)ПОУНБ(092)

Марина Федорова
(м. Полтава)

ЖИТТЯ, ПОВ'ЯЗАНЕ З ЄДИНОЮ БІБЛІОТЕКОЮ

Йдеться про науково-практичну діяльність Валерія Дмитровича Загорулька, бібліотекознавця, заслуженого працівника культури України, директора Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського у 1978–2003 роках.

Ключові слова: Валерій Загорулько, директор, бібліотекознавець, Полтавська ОУНБ ім. І. П. Котляревського, бібліотека, будівництво приміщення.